

הרב יעקב זיסברג

מוקדש לעיני אמי הכ"מ
עדה זיסברג
נלבייע ב-בי טבת תשס"א,
נר שביעי של חנוכה.
מעשיה הטובים ומיזותיה האירו לכל,
לביתה, משפחתה ולכל הסובבים אותה
תנצב"ה

חנוכת בית שני

א. הקדמה - בניית בית שני וחנוכתו

שבי ציון עלו לא"י אחר הצהרת כורש והתחילו לבנות את בית המקדש "ובשנה השנית לבואם...בחדש השני (=אייר)...ויסדו הבנים את היכל ה' [=החרב], (עזרא ג', ח-י). הבניה הופסקה על ידי צרי יהודה ובנימין למשך שש עשרה שנה, ונתחדשה (חגי ב', יח) "בעשרים וארבע לתשיעי (=כסלו)¹ בשנת שתים לדריוש היום אשר [י]סדו ההיכל" כפי שפירש רש"י את לשון הנבואה: **סתחילו עתה להוקיף על סיקוד הלאשון שצנו צימי כולש [שם, ב', יח]**. מזמן חידוש המלאכה בימי דריוש ועד השלמתה ב-גי אדר שנת שש למלכות דריוש (עזרא ו', ט), עברו ארבע שנים וחמישה חודשים בהם עבדו הבונים ללא הפרעות ובהתמדה, וחנכו את המקדש. לפיכך זמן בניית בית שני מעת יסוד ההיכל עד סיום בנייתו ארכה עשרים ושתיים שנה (ובתוכן שנות הפסקת הבניה)

כשיסדו הבונים את ההיכל הקריבו קרבנות, "מקריבין אע"פ שאין בית" (זבחים סב, ע"א). אז הוקרבו בעיקר קרבנות עולה (עזרא ג', ה). על פי העיקרון, קרבנות ציבור שזמנם קבוע כמו תמיד של שחר, מוספי ראש חודש וקרבנות המועדים. עכשיו בחנוכת המקדש אפשר היה להקריב את כל סוגי הקרבנות, של יחיד ושל ציבור, קרבנות נדבה וחובה וקרבנות של אנשים טמאים.

זאת ועוד, עם חנוכת בית שני נתאפשרה עבודת המקדש בשלמותה. נתחדשה העבודה על מזבח העולה בעזרה, על מזבח הקטורת בהיכל, הדלקת הנרות במנורה

1. אמנם בחגי (א, יד-טו) נאמר שכבר בכ"ד אלול בשנת שתיים לדריוש "ויבואו ויעשו מלאכה בבית ה' צבאות": אלא שהרד"ק [וכן רש"י ומצודת דוד] שם, פירש "ולא שהתחילו בבנין אלא שהכינו המלאכה [=התחילו מסתתין אבנים ומנסרים עצים (רש"י)] כי לא החלו [=הבנין] עד יום כ"ד לתשיעי".

ועבודת לחם הפנים, "כהנים בעבודתם [=עבודת הקרבנות] ולוים בשירם ובזמרם" (עפ"י עזרא ו', יח).

ואולם לתיאור חנוכת בית שני הוקדשו ארבעה פסוקים (עזרא ו', טו-יח). להלן הפסוקים בתרגומם (ע"פ "דעת מקרא").

"(טו) והשלים (ונגמר) הבית הזה עד יום שלשה לחדש אדר, אשר היא שנת שש למלכות דריוש המלך. (טז) ויעשו בני ישראל הכהנים והלוים ושאר בני הגולה חנוכת בית האלוקים הזה בחדוה (=בשמחה). (יז) והקריבו לחנוכת בית האלוקים הזה: פרים - מאה, אילים - מאתים, כבשים - ארבע מאות, וצפירי (=שעירי) עיזים לחטאת (לכפר) על בני ישראל - שנים עשר למנין (=למספר) שבטי ישראל. (יח) והקימו (=והעמידו) את הכהנים בפלגותיהם (=במשמרותיהם) והלוים במחלוקותיהם על עבודת האלוקים אשר בירושלים ככתב ספר משה".

התיאור קצר וענייני. מצוין בו הזמן בו נשלמה המלאכה (פסוק טו), נאמר שבני הגולה חנכו אותו בחדוה והקריבו בטה"כ 712 קרבנות (פסוקים טז-יז), ומסופר על ארגון עבודת הכהנים והלוים במקדש (פסוק יח).

הקושי הבולט בפסוקים הוא, הקיצור הבולט לסיפור חנוכת הבית, בהשוואה לתיאור מעמד יסוד ההיכל שהוקדש לו תיאור מפורט (עזרא ג', ח-ג). בתיאור מעמד היסוד נאמר מי היו המנהיגים, סוגי המשתתפים וחלקם במעמד זה, ואף ביטוי רגשותיהם - רגשות של שמחה ועצב המהולים זה בזה. האם לא ראוי היה להקדיש למעמד חנוכת הבית תיאור חי ומפורט שבעתיים? לתאר את שירת הלוים ונגינתם, את ההתרגשות שאמורה הייתה להיות אצל הנוכחים במעמד נשגב זה, הלוא לרגע זה יחלו במשך שני דורות! הכתוב פטר את כל אלה במילה אחת "בחדוה". קיצר ותיאר זאת בקול דממה דקה.

2. השאלות והתשובות לקוחות מהספרים הבאים: שמואל הכהן, ממשה עד עזרא, ירושלים תשנ"ז, המאמר "חנוכת הבית השני בימי שיבת ציון", שם, עמ' 207-213. הנ"ל, "ממשה עד עזרא", עמ', 64-69, 228-230. שמואל הכהן ואריה סלע, ספרי "עזרא ונחמיה ונבואות חגי זכריה ומלאכיה", ירושלים תשמ"ז, עמ' 141-147.

ג. השוואה בין חנוכת בית ראשון לחנוכת בית שני

זאת ועוד, כשנשווה את חנוכת בית שני לחנוכת המשכן ולחנוכת מקדש שלמה, מתעוררות השאלות הבאות:

1) בתנייך מצויים תיאורים מפורטים של חנוכת המשכן במדבר ושל חנוכת בית ראשון בימי שלמה. לחנוכת המשכן הוקדשו שני פרקים (ויקרא ט', א-כד; במדבר ז', א-ט), סה"כ 103 פסוקים. לחנוכת מקדש שלמה הוקדשו ארבעה פרקים (מלכים-א, ח', א-סו; דה"י ב' פרקים ה'-ז, י), סה"כ 132 פסוקים. לעומתם, לחנוכת בית שני הוקדשו ארבעה פסוקים בלבד (עזרא ו', טו-יח); חוסר הפרופורציה בין התיאור הקצר של חנוכת בית שני לבין התיאורים הארוכים של חנוכת המשכן ומקדש שלמה, מעורר תמיהה ואומר דרשני.

2) בתיאור חנוכת המשכן ומקדש שלמה שיאו של התיאור הוא האש היורדת מהשמים והשראת השכינה בעקבותיה. בחנוכת המשכן נאמר (ויקרא ט', כד) "ותצא אש מלפני ה'...ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ, לד). בחנוכת מקדש שלמה נאמר (דה"י ב', ז, א): "והאש ירדה מהשמים...והענן מלא את בית ה'...כי מלא כבוד ה' את בית ה'" (מלכים א, ח, יא; בדה"י ב', ה, יג-יד, נאמר "והבית מלא ענן...כי מלא כבוד ה' את בית האלקים"). לעומתם, בחנוכת בית שני לא ירדה אש מהשמים והענן לא כיסה את ביהמ"ק, וכבוד ה' לא מילא את הבית. מדוע?

התשובה לשתי השאלות נמצאת, במסכת יומא (כא, ע"ב) שם מוסבר ש"חמישה דברים חסרו בבית שני, ואלו הם: ארון וכפורת וכרובים, אש ושכינה, רוח הקודש, ואורים ותומים". בהיעדר הארון, נעדרה השכינה ולא ירדה אש מהשמים בחנוכת בית שני, והענן לא כיסה את ביהמ"ק, וכבוד ה' לא מילא את הבית. ייתכן שהגורם העיקרי לחסרונם של אותם חמישה דברים היה בכך, שרוב העם נשאר בגלות ולא עלה לא"י למרות הצהרת כורש. מעשה זה גרם שלא תשרה השכינה בבית שני (יומא ט, ע"ב);

3. בירושלמי (תענית פ"ב, ה"א) לא נזכר שחסרה שכינה. נאמר שם: "הי דברים היה המקדש האחרון חסר מן הראשון. אש וארון, אורים ותומים, שמן המשחה ורוח הקודש". וכן הוא במדרש שיר השירים רבה (פרשה ח סעיף י ד"ה אחות לנו). צריך לומר כי מדרגות יש בהשראת השכינה כמבואר בזוהר - "בבית ראשון דאיהי שכינתא עלאה, ובבית שני דאיהי שכינתא תתאה". כלומר, גם בבית שני שרתה השכינה זרק באופן יחסי לבית ראשון אמרו שחסרה השכינה. ראה עוד: רבנו בחיי (בראשית ויגש מ"ו, כז) שישנן מדרגות שונות לגבי השראת השכינה ובספר ה"תניא" (ליקוטי אמרים פרק נ"ג) בסיבות להבדלי המדרגות בין השראת השכינה בבית ראשון לעומת בית שני.

כוזרי, מאמר שני סימן כד). בפסיקתא רבתי (פרשה לה) נאמר: "לא שרתה בו שכינה, שכך אמר הקב"ה: כו לם אם עולים ישראל - תשרה בו שכינה, ואם לאו - לא...".

יתכן ומסיבה זו הקריבו שבי ציון שנים עשר צפירי עיזים לחטאת "על כל ישראל" לכפר על כלל ישראל. הן על חטאי עיז שגרמו לחורבן בית ראשון והן על חטאתם של בני הגולה שלא עלו לאחר הצהרת כורש. הם ידעו שחמשת הדברים החסרים נובעים מאי שיבתו של העם כולו לארצו אחרי שהרשות ניתנה לו.

חסרונם של הדברים שהוזכרו לעיל, גרמה לאכזבה מרה לאנשים בזמן חנוכת הבית. מסיבה זו קיצר הכתוב ושתק והסתפק בביטוי אחד של שמחה ("בחדוה"), שמחה מאופקת. שתיקה זו של הכתובים היא מעין שתיקה רועמת. היא מבטאת את התחושות ואת השאלה ששבי ציון שאלו את עצמם, מדוע לא זכינו ל"חדש ימינו כקדם" (איכה ה', כא) ולהבטחה ו"גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (חגי ב', ט)?

3) בחנוכת המשכן ובשבעת ימי המילואים שקדמו ליום השמיני בו ירדה האש ואכלה את הקרבן על המזבח הוקרבו בשה"כ 27 קורבנות. בחנוכת בית שני הוקרבו בשה"כ 712 בהמות. בחנוכת בית ראשון הקריב שלמה 142,000 בהמות, (פי מאתיים!). מהו הגורם להבדלים במספר הקורבנות?

ר' שמואל הכהן הסביר (על פי מדרש תנחומא ב' לפרשת נשא, בתוספת נופך מעצמו), שחנוכת המשכן הייתה במדבר בזמן שישראל היו "בדרך" לארץ ולכן הקרבנות היו מעטים - "בדרך" אנו נתונים ולפי המדבר אנו מקריבין". שלמה חנך את המקדש "במדינה" עצמאית, בפלטרין של מלך, ובהתאם לכך כיבד את ה' בצורה מלכותית. חנוכת בית שני אמנם הייתה גם כן "במדינה" אך לא הייתה זו מדינה ריבונית אלא פחוזה הכפופה לשלטון פרס. שבי ציון עשו כמיטב יכולתם - "ככוחם" (עפ"י עזרא ב', ט) והביאו מאות רבות (יחסית) של קורבנות. בהיקפם לא הגיעו החגיגות בחנוכת הבית השני להיקף השמחה בחנוכת מקדש שלמה. אולי ראו אנשי בית שני את עצמם כנתונים עדיין "בדרך" למדינתם שלהם.

נלענ"ד כי הסבר זה יחד עם הנאמר לעיל, הוא המפתח להבנת הפסוקים שנכתבו בחנוכת בית שני.

לפי הסבר זה תתורץ קושיה נוספת שלא הוזכרה במפרשים.

4. ראה שמואל הכהן, "ממשה עד עזרא", עמ' 220-222.

מהפסוקים לא ברור מהו התאריך המדויק של חנוכת הבית (וגם אין לנו ידיעה על כך בחז"ל). נאמר רק שמלאכת הבניה נגמרה ב-ג' באדר בשנת שש לדריוש. האם מיד עם סיום הבנייה נחוגה חנוכת הבית שכן קיימא לן כיוון שנתחייבו בחנוכתו אין ממתניים לה, כדי שלא יהא מזבח בטל, שזריזין מקדימים למצוות (ע"פ מועד קטן ט, ע"א) או יתכן שחנוכת הבית שנדחתה לחודש ניסן כדי לחוג אותה באותו חודש בו נחנך המשכן? מסמיכות הסיפור על חג הפסח שאחריו, מסתבר, שחנוכת הבית הייתה בין התאריכים ג' באדר ל"י בניסן באותה שנה. מדוע אין תאריך ברור?

נראה לומר, כי רצו לרמוז לנו שאין זו חנוכת בית שני האמיתית, אלא רק תחילתה של חנוכת הבית בהתאם למציאות הקיימת. חנוכת בית שני האמיתית תהיה רק בזמן מאוחר יותר כשעם ישראל יעלה לא"י, יתרבה באוכלוסין וגם יהיה עצמאי בארצו ולא תחת שלטון זרים. זה היה בימי החשמונאים.

ג. עיקרה של חנוכת הבית השני - בימי החשמונאים

בספר "בני יששכר" חידש ע"פ המדרש, שהמשכן שעשה משה נשלם בחודש כסלו וציוה הקב"ה להמתין בחינוכו עד חודש ניסן, ירח שנוגד בו יצחק, והיה חודש כסלו מתבייש, ושילם הקב"ה שכרו בחינוך בית שני בזמן החשמונאים, והוא לדורות ימי חנוכה. וזו לשונו:

"והוא עיקר חינוך בית שני, כי מה שחנכוהו בימי אנשי כנסת הגדולה עדיין היו עבדים למלכי פרס כמו שאמרו שם 'כי עבדים אנחנו ובעבודתנו' וכו' (עזרא ט', ט). [כ]ן חינוך בית שני בימי אנשי כנסת הגדולה לא קא חשבינן לחינוך שלם, כי לא היתה אז גאולה שלימה כי היו משועבדים למלכי פרס ומדי, ועיקר החינוך היה בימי החשמונאים?"

בדרך זו הסביר גם ה"שפת אמת"⁸. לדעתו, עיקר חנוכת בית שני הייתה בחג החנוכה על ידי החשמונאים בגלל שבימיהם חזר השלטון לישראל⁹. מסיבה זו לדעתו,

5. גם לא נאמר כמה זמן נמשכה שמחת החנוכה, שלא כמו בחנוכת המזבח במשכן ובחנוכת מקדש שלמה! ראה שמואל הכהן, "ממשה עד עזרא", עמ' 209-211.
6. שכתב הרב צבי אלימלך מדינוב, ח"ב, מאמר חדש חשון, מאמר א סעיף ב, עמ' מ.
7. מאמרי חודש כסלו-טבת, מאמר יב זאת חנוכה, עמ' צב.ב. ראה עוד מאמר חודש תשרי, מאמר ה דרוש ד, עמ' כא, ב.
8. בראשית מקץ תרמ"ו, שבת חנוכה, עמ' 192.
9. ראוי לציין שהראשון שעמד על הקשר בין נבואת חגי ויסוד הבית לבין חנוכת בית חשמונאי היה הגר"י עמדין בספרו "מור וקציעה" על הטור (הלכות חנוכה סימן תר"ע), זו לשונו - "בטעם שם

אנו קוראים בתורה את פרשת הנשיאים "שעיקר שקיבלו בני ישראל [את] המלכות... נתקיים בחנוכה ביוונים, כי כל הדי' מלכויות נפסקו מעצמותם ולא קיבלו בני ישראל המלכות מתחת ידיהם זולת מיוון... לכן קוראים בנשיאים". והוסיף ה"שפת אמת": "שם חנוכה הוא על ההתחדשות... ובני ישראל כאשר היו בבית המקדש התנהגו למעלה מן הטבע, שכמה ניסים קבועים נעשו בבית המקדש (אבות פי"ה, מ"ז) ונתגלה ההתחדשות בכל יום שעל זה היו הקרבנות כמאמר (ברכת "יוצר אורי") 'מחדש בכל יום בטובו מעשה בראשית'. **אכן בבית שני שהיו תחת האומות** לא היה יכול להתגלות ההתחדשות כראוי דיהחדש הזה **לכם** כתיב¹⁰ (שמות י"ב, א).

ולכן בעת ביטול מלכות יון הרשעה נתגלה להם ההתחדשות כראוי כאילו היה אז חנוכת בית שני ממש. וכן נראה מנבואת זכריה דמנורה של חשמונאי היה היסוד של בנין בית שני. והגם שהיה זמן רב אח"כ, עם כל זה היה מעשה זו עיקר חנוכת בית שני כנ"ל. שעיקר בית המקדש הוא כאשר בני ישראל המה נבדלים מהאומות... ולא כשהם תחת יד הרשעים. ולכן הראה הקב"ה לזכריה נרות דמנורה שזה היה יסוד וקיום הבית כנ"ל.

למדנו מדבריו שנבואת זכריה: "ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגלה על ראשה ושבעה נרתיה עליה... ושנים זיתים עליה..." (זכריה ד', ב-ג) רומזת שחנוכת בית שני תהיה על ידי המנורה. יש כאן רמז לחשמונאים שידליקו את המנורה בשמן טהור ויחנכו את המקדש בימיהם.

חנוכה נראה לי דבר חדש בעייה, שנקרא כן גם על שם חינוך ההיכל שהיה בזמן הזה בימי חגי הנביא ככתוב בנבואתו (חגי ב', יח) שבעשרים וארבע לתשיעי, שהוא כסלו הוסד, ולמחרת חנכהו בהקדשה (אע"פ שלא נבנה עדיין הבית כדאיתא במדרש, וכענין שאמר [זבחים סב, ע"א] מקריבין אע"פ שאין בית) ובהדלקה מבערב, שאין מחנכין המנורה אלא בין הערבים כמו ששינו במנחות (מט, ע"א). ועל שם חנוכת הבית נקראים ימי נס הנרות שאירע באותו פרק, חנוכה. ויש מכאן סעד גדול למה שנהגו לעשות סעודות ולהרבות קצת שמחה, והאחרונים ז"ל נדחקו בכל זה. ועם זה אני מיישב גם כן [את] קושיית הבי"י שהיה ראוי לבל יהיה ראשון מן השמונה ימים מן המנין. ואומר אני, שעשו זכרון ליום הראשון לכבוד ההיכל שהדליקו בו תחילה בבית שני. ועוד, אולי זכות זה היום לפי שחנכהו להיכל בו בתחילה על ידי המנורה, עמד להם שנעשה להם בו הנס שמצאו הפך. וכיוצא בזה מצינו הרבה במדרשות שהיום גורם להעשות בו נס, וכדברי הרמב"ן ז"ל במקומות הרבה מפירוש התורה, שזהו שארז"ל מעשה אבות סימן לבנים, שכל הניסים העתידיים צריכים תחילה לפועל דמיון. ונרמז הכל במקרא שבכל דבר נס נעשה דוגמתו תחילה... אם כן זה היום הוא עיקר הנס, בכללו וסיבתו, וזה נכון מאד עם שלא שערוהו הקודמים".¹⁰ פירוש, "הח[ו]ן[ו]דש" מלשון חדש, התחדשות. "לכם כתיב", ההתחדשות כשאתם ברשות עצמכם. ראה עוד מה שכתב בספר שמונת (פרשת שמות תרל"א ותרל"ה) על הפסוק "ויקם מלך חדש על מצרים" (שמות א', ח) בשם זקנו "הרי"ם" מגור שהקשה, כיצד יש למצרים התחדשות והלוא ההתחדשות היא רק לישראל ! ותירץ כשישראל בגלות, אין אצלם התחדשות וההתחדשות היא אצל הגוים.

חנוכת בית שני לא יכלה להיות בימי זרובבל כיוון שישראל משועבדים היו אז לפרס, וקיומו של המקדש והעבודה בו הם מכוח נוכרים, ויש כאן פגיעה וחסרון בשורש מהותו של המקדש. המקדש מלמד על מהותם ויחודם של ישראל (ההתחדשות) וההבדלה בינם לבין האומות. כשקיום המקדש ועבודתו הוא מכוח נוכרים אין ישראל נבדלים מהאומות, ולא בא לידי ביטוי יחודם ומהותם.

נראה שכוונת זכריה בנבואתו [כשהדגיש שחנוכת המקדש תיעשה על ידי המנורה והשמן היוצא מהזיתים], כי המיוחד ב"זית" ובשמן היוצא ממנו [ולכן נמשלו ישראל לזית (ירמיהו י"א, טז)], שאינו מקבל הרכבה מעץ אחר, והשמן - "כל המשקן מתערבבים זה בזה והשמן אינו מתערב אלא עומד. כך ישראל אינם מתערבים עם גוים" (שמות רבה פ' לו, א). לכן, רק בימי החשמונאים כשהשלטון והעצמאות היו בידי ישראל ונבדלו מהאומות הייתה חנוכת בית שני.

ד. רמזים לימי החשמונאים בנבואות חגי וזכריה

רמז נוסף שבימי החשמונאים תושלם חנוכת בית שני נמצא בנבואת חגי. חגי מנבא: "עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ... והרעשתי את כל הגוים ובאו חמדת כל הגוים ומלאתי את הבית הזה כבוד" (חגי, ב' ו-ז). רש"י והרד"ק מפרשים שנבואה זו תתקיים בימי החשמונאים. רש"י (ד"ה עוד אחת) כתב: "משתכלה מלכות פרס זו השולטת עליכם, עוד אחת תקום למשול עליכם להלכך לכם, מן מלכות אנטיוכוס, ומעט יהיה זמן ממשלתו. ואני מרעיש צניקים הנעשים לצית חשמונאי, את השמים ואת הארץ ויצינו ששכינתנו שורה בצית הזה, ויצילו תשורת זהב וכסף כאשר כתוב צפול יוקיפון (פרק נ"ו)". מפורש בדבריו שהחשמונאים הם המשלימים את יסודו ובניינו של הבית השני, כשהשתחררו משלטון זרים והקימו מדינה עצמאית בימי שמעון - "כשחזרה המלכות לישראל" (לשון רמב"ם הלכות חנוכה פ"א, ה"א).

עוד רמז אנו מוצאים בנבואת זכריה (ט', יא-יז). נאמר שם: "כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים, ועוררתי בניך ציון על בניך יון ושמתיך כחרב גבור... כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו". רש"י, רמב"ם, רד"ק פירשו זאת על ימי החשמונאים. רש"י כתב: "ועוד מצאתי זכריה בן ברכיה... שבאר פרשת היונים... ועוררתי בניך ציון על בניך יון ושמתיך כחרב גבור. והנה זה מפורש כי מלחמה תהיה לישראל עם בני יון ויתגברו עליהם. ואח"כ הודיע שהם [=המנצחים את היונים] כהנים... מושיעים

11. בסוף פירושו לספר דניאל, ירושלים תשמ"א מהדורת הרב י" קפאח, עמ' רכג-רכה. הוא מצא רמז לכך בברכת משה ללוי "ברך ה' חילו... מחץ מתנים קמיו" (דברים ל"ג, יא) עיין בדבריו.

מיד האויבים. [וענין] כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו, עניינו ויושיעם ה' אלוקיהם בעת ההיא כשאר המוני אומתו...וענין נזר; אותם המרגליות שמתקשטים בהם הכהנים כדבר ה'".¹²

גם רש"י פירש בדרכו של הרס"ג. "ועוררתי צניק ליון על צניק יון - שאנטיווכוס יכול המלכות מיד מלכי פרס, ואני אלרוך יהודה להיות לי כקשת המלחמה וילחמו צאנטיווכוס דימי החשמונאים.

ועוררתי צניק ליון - על חיל אנטיווכוס, וצפוק טז כתב: "כי אבני נזר" - כי הכהנים בני החשמונאים המתפארים באבני נזר, צטורי חושן ואפוד, יהיו מתנוססים צנקים על אלמתו".

רס"ג הדגיש שהמלכות תשוב לישראל על ידי החשמונאים ולא דיבר כלל על חנוכת בית שני. רש"י לעומתו, אמנם הדגיש בעיקר את השלטון והמלכות, אבל בדבריו מוזכרים גם הכהנים בעבודתם "המתפארים באבני נזר, בטורי חושן ואפוד".

רמז נוסף אנו מוצאים בנבואת זכריה על העטרות (ז', ט-טו) ובדברי חז"ל במשנה (מידות פ"ג, מ"ח). בספר זכריה מסופר על משלחת שהגיעה מבבל לירושלים והביאה כסף וזהב שהקדישו בני הגולה לבית המקדש. נאמר שם לנביא זכריה:

"ולקחת כסף וזהב ועשית עטרות ושמת בראש יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול (יא). ואמרת אליו לאמר...הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה' (יב). והוא יבנה את היכל ה' והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו והיה כהן על כסאו ועצת שלום תהיה בין שניהם (יג). והעטרת תהיה לחלם ולטוביה ולידעיה ולחן בן צפניה לזכרון בהיכל ה' (יד). ורחוקים יבואו ובנו בהיכל ה'..." (טו).

עטרות (כתרים) אלו לאחר שניתנו בראש יהושע הכהן הגדול (ואולי גם בראש זרובבל ראה להלן) הושמו אחר כך בבית המקדש. במסכת מידות (פ"ג, מ"ח) נאמר: "ושרשרות של זהב היו קבועין בתקרת האולם שבחן פרחי כהונה עולין ורואין את העטרות [שבחלונות של היכל - ברטנורא] שנאמר: 'והעטרת תהיה לחלם ולטוביה ולידעיה ולחן בן צפניה לזכרון בהיכל ה'".

12. ראה עוד, פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי (מהמאה ה-13) לתרי עשר, מהדורת הדסה שי, ספר זכריה, שם עמ' 300 - 302, כיצד פירש את כל הפסוקים על ימי החשמונאים.

המפרשים הקשו:

1) כמה עטרות היו, עטרה אחת או שתי עטרות (מיעוט רבים שניים)?

2) מה עשו בעטרות?

לדעת רוב הראשונים¹³: "כל הענין [=הנבואה] מדבר בבית שני".

התרגומים והמפרשים התקשו במספר העטרות שנרמזו בכתוב. האם הכוונה לעטרה אחת או לשתיים? סיוע לפתרון השאלה הוא הכתיב המלא "עטרות" - שניים (פסוק יא) והניקוד של "עטרות" [על הכתיב החסר נעמוד להלן]. במשנה שבמסכת תמיד מפורש שהיו שתי עטרות.

זכריה עושה שתי עטרות (כתרים). אחת מזהב המיועדת למלך (זרובבל) ואחת מכסף המיועדת לכהן הגדול (יהושע בן יהוצדק), כי אין מעלת הכהונה שווה למעלת המלכות. תכלית שימת העטרות היא "מינוי ושררה"¹⁴. למרות שנעשו שתי עטרות רק עטרה אחת (מכסף) שם זכריה על ראש הכהן הגדול. העטרה השנייה (מזהב) לא הושמה על ראש זרובבל¹⁵ מסייע להסבר זה הכתיב החסר "עטרות" שבא למעט וללמד שרק עטרה אחת הונחה. הסיבה היא - "לפי שזרובבל אינו מלך עתה" ("מצודת דוד"), ו"אינו מושל כי הוא תחת רשות מלכי פרס, ואינו יושב על כסאו כי הוא נכנע" (מלבי"ם). היו שהוסיפו¹⁶, מפני מוראה של מלכות פרס.

הסבר נוסף: הנביא רומז כאן "שמזרע יהושע הכהן הגדול בזמן בית שני יחזיקו במלכות עם הכהונה יחד. ולפי שלא הייתה מלכותם שלימה עם ה' ועטרת הכהונה הייתה ירודה על ידי המלכות שמכרו אותה בדמים, והייתה שפלה בעיניהם, לכן הייתה העטרת מכסף ולא מזהב (עפ"י אברבנאל).

לאחר מעשה הנביא, הונחו העטרות בחלונות בית המקדש כמבואר במסכת מידות. שימת העטרות בבית המקדש היא בעלת משמעות כפולה. היא אות כבוד והערכה

13. רש"י, ראב"ע, רד"ק ועוד. היו שפירשו על מלך המשיח (מובא ברש"י). האברבנאל והמלבי"ם הסבירו, שהנבואה בשלמותה תתקיים בימי מלך המשיח אך נתקיימה בחלקה בימי החשמונאים בבית שני.

14. אברבנאל, מלבי"ם ומצודת דוד.

15. כך פירשו רוב הראשונים ואחרונים, בניגוד לרד"ק שהסביר שלפנינו מעשה הכתרה כפול כיוון שגם העטרה השנייה הושמה על ראש זרובבל - "ולא היה צריך להזכיר מה יעשה בה, כי ידוע כי בראש זרובבל תהיה, כי הוא היה במקום מלך, ואין מלך בלא עטרה... ואע"פ שלא נכתב מזה דבר, יתכן מדרך סברא לאמר כן".

16. מרדכי זר כבוד, "דעת מקרא" לזכריה ו', יד הערה 25. לדעתו זרובבל מת אז, ולכן הוא אינו מוזכר בפסוקים ונמסרה העטרה למשפחת זרובבל.

למתנדבים לבית המקדש, כמבואר בפסוק יד. ובנוסף, העטרת (הכתר) מיועדת למלך שעתיד להיות ה"הצמח".

נראה לומר, שעטרות (כתרים) אלו מסמלות את השאיפה למלכות ולשלטון יהודי ולעבודת הכהן הגדול בטהרה ובשלמות מבלי להיות כפוף למגבלות שלטון נוכרי שיתערב בעבודת המקדש. הנחת העטרות (הכתרים) בין האולם להיכל במקום גבוה בחלונות המקדש השני, מקום שכל הנכנס אל המקדש רואה אותן, מטרתן ללמד את עם ישראל שהם צריכים לשאוף ולחלום למלכות ומקדש שלמים ולא להסתפק רק במצב הנוכחי.

נבואת זכריה זו מלמדת אותנו כי הנבואות שבתחילת ימי בית שני רק התחילו ועדיין לא נתקיימו, וכשהתקיימו מאוחר יותר בימי החשמונאים - גם אז לא התקיימו בשלמות.

אמנם חגי ניבא "עוד אחת מעט היא", אך בפועל מימי זרובבל עד ימי שמעון החשמונאי עבר פרק זמן ארוך וגם אז בימי החשמונאים לא נתקיימה הנבואה בשלמותה כיוון שהמלכים לא היו מבית דוד, וצריך לומר כי מעשיהם של ישראל שלא עלו כולם לארץ גרמו שנצטמצמו היעודים בנבואות.

ה. שיתוף נכרים בבנין המקדש ומשמעותו

על חיסרון נוסף כתוצאה משיתוף נוכרים בזמן בנין המקדש עמד ה"ספורנו" (בפירושו לשמות פרק ל"ח, כא ; כד). לדעתו, הגורם המרכזי להבדלים בין המשכן, מקדש שלמה ובית שני הוא מי הם הבונים ועושי המלאכה. את המשכן בנו בצלאל בן אורי למטה יהודה ואהליאב בן אחיסמך למטה דן. מאידך, את מקדש שלמה ובית שני בנו נוכרים:

"שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו, מיוחסים וצדיקים שבדור, ולכן שרתה שכינה במעשי ידיהם ולא נפל דבר ביד אויבם. אבל **מקדש שלמה שהיו עושי המלאכה מצור** [ני"א מאומות העולם] (מלכים א', ז', ג) אע"פ ששרתה בו שכינה **נפסדו חלקיו** והוצרך לחזק את בדיק הבית (מלכים ב', כ"ב, ה), **ונפל בסוף הכל ביד אויבים**. אבל **בית שני** שלא היה בו גם אחד מכל אלה התנאים, לא שרתה בו שכינה, ונפל ביד אויבים. כי אמנם בית שני לא היה משכן העדות שלא היו בו לוחות העדות, ולא פוקד כי אם על פי כורש (עזרא א', ג-א)

ולא היו שם בני לוי, כמו שהעיד עזרא באמרו ואבינה
בעם ובכהנים, ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח', טו)
ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים כמבואר
בספר עזרא" (ג', ז)¹⁷.

נלעני"ד להוסיף שבהצהרת כורש (עזרא א') ובתעודה שנמצאה על ידי דריוש (שם, ו', ח-ט) מסופר שדריוש פקד לקיים את הכתוב בה וסייע בבנין המקדש והחזקתו. נאמר שם: "וימנכסי המלך... ההוצאה תהיה ניתנת לאנשים האלה... ומה שצריכים... ובני בקר ואלים כבשים לעולות... חיטים, מלח, יין ושמן... להיות ניתן להם יום ביומו וכמאמר הכהנים אשר בירושלים להיות נ[י]תן להם דבר יום ביומו...". כלומר, ניתן כסף לבנין הבית. ובנוסף, הכסף למימון ההחזקה השוטפת של הקורבנות ניתן מכספי האוצר הפרסי. בפסוק י נוסף "ומצלין לחיי מלכא ובנוהיי" [=ומתפללים לחיי המלך ובניו]. כלומר, התנאי של הפרסים להחזקת המקדש היה שעל הכהנים להתפלל בזמן הקרבת הקורבנות לחיי דריוש וחיי מלכי פרס שיבואו אחריו. ראוי לציין כי מפסוקים אלה אי אפשר להכריע האם נהגו גם להקריב קורבן מדי יום לשלום מלך פרס.

הרב ד"ר משה אויערבך הוכיח ממקורות חיצוניים שבימי הפרסים והיוונים עד ימי החשמונאים, היו מקדיבים מדי יום ביומו קורבן בבית המקדש לשלום המושלים הזרים¹⁸

המקדש עיקרו הוא העבודה, כלומר הקרבת הקורבנות. וכפי שראינו שבתחילת ימי שיבת ציון בתקופת מלכות פרס חלק נכבד מהקורבנות לא היו של ישראל אלא נקנו מכספי בית המלוכה הפרסי. לפיכך, יש למנות שלושה חסרונות עיקריים שהיו במקדש שנבנה על ידי עולי בבל:

17. מקור לפירושו נמצא בפירוש הרמב"ן על הבארות שחפר יצחק וסתמום פלשתים. הרמב"ן (בראשית כ"ו, כ) מסביר ששלוש הבארות רומזות לשלושה בתי מקדש "כי באר מים חיים ירמוז לבית אלוקים". הבאר הראשונה "עשק" - רומזת לבית ראשון שהתעסקו הגוים עמנו (עם ישראל) ונלחמו נגדנו והחריבו את הבית. הבאר השנייה "שטנה" - רומזת לבית שני שנאמר: "ובמלכות אחרושה בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים" (עזרא ד', ו) ושחרב בגלל שנאת חנם. הבאר השלישית "רחובות" - רומזת לבית השלישי שיבנה במהרה בימינו, "בלא ריב ומצה" והקב"ה גם ירחיב את גבולינו.

נראה להוסיף, חפירתן של שתי הבארות הראשונות לא הצליחה כיוון שנחפרו על ידי עבדי יצחק (שם כו, י"ט, כא), ולא על ידי יצחק עצמו. בבאר השלישית ("רחובות") נאמר "ויחפור" (שם, כ"ו, כב) כלומר יצחק בעצמו. לפיכך מהבארות שמרמזות על בתי המקדש לומדים אנו כשהם נבנים על ידי זרים (עבדי יצחק) הם נחרבים (נסתמים) וכשנבנו על ידי ישראל נשארו לעד, ומכאן מקור ורמו לדברי הספורנו.

18. ראה מאמרו, "קורבנות צבור בעד מושלים זרים", סיני נא (תשכ"ב), עמ' ל - לו.

- 1) שנבנה על ידי נוכרים ובכספי בית המלוכה הפרסי.
- 2) הקורבנות שהוקרבו היו מכספי בית המלוכה הפרסי.
- 3) שהתפללו והקריבו קורבן מדי יום לשלום המלך הפרסי.

זאת ועוד, הפרסים הבליטו והדגישו את בעלותם ואף רמזו על עליונות אמונתם במקדש כשקראו לשער המזרחי של הר הבית "שער שושן". במסכת מידות (פ"א, מ"ג) ובמסכת כלים (פ"ז, מ"ט) מנויים חמשת השערים שהיו להר הבית. השער המזרחי נקרא שער שושן, ונאמר שם: "עליו שושן הבירה צורה" (= "מלכות", רש"י). במסכת מנחות (צח, ע"ב) הוסבר שם זה. "וחד אמר: 'כדי שידעו מהיכן באו' (רש"י: "וילאו מהיכן בלו ויתנו הולאה למלכות שהולאה משם"). "וחד אמר, כדי שתהא אימת מלכות עליהן" (רש"י: "אימת מלכות פרס עליהם שלא ימרדו בהם"). הר"ח בפסחים (פו, ע"א) הוסיף, "אע"פ שאנו כאן, תחת מלכות פרס אנו". כלומר, מטרת השם "שושן", בא לרמוז לישראל דעו מיהו בעל הבית בא"י.

הרמב"ם בפירוש המשניות למסכת מידות (שם, מהדורת הרב י" קפאח) כתב: "כאשר עלו משושן הבירה לבנות בית המקדש... צוה אותם המלך לצייר צורת עיר שושן במקדש כדי שיהא מורא המלך ויזכרו ימי ישיבתם בה ולא ימרדו במלך לפיכך ציירו אותה על השער המזרחי משערי הר הבית". מדבריו עולה שהוכרחו לעשות זאת בצווי המלך, ולא נתבאר בדבריו מדוע הוחלט לבחור דווקא בשער המזרחי? יתכן לומר, כיוון שהכניסה לעזרת נשים הייתה משער המזרח, ודרכו עבר רוב הציבור לכן בחרה המלכות בו בכוונה.

עוד יש לומר, שהפרסים רצו לרמוז דרך "שער המזרחי" על אמונתם ודתם. צד מזרח רומז לעבודה זרה, כי אומות העולם עשו מן השמש עבודה זרה, והיו משתחוים למזרח מקום זריחת השמש. הרמב"ם הסביר¹⁹ שמטעם זה השתחוו במקדש למערב כדי שאחוריהם יפנו אל השמש. גם בעבודת הקורבנות אנו מוצאים זאת "והיו שוחטין תמיד של שחר בצד המערבי של מקום השחיטה כדי שהיה כנגד השמש"²⁰.

כאשר עם ישראל עבדו עבודה זרה נאמר (יחזקאל ח', טז): "אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והם משתחווים קדמה לשמש". לכן כדי להוציא ולשרש את האמונה

19. מורה נבוכים מהדורת הרב י" קפאח, ח"ג פרק מ"ה, עמ' שעז. ראה עוד פירוש המשניות (סוכה פ"ה, מ"ב).

20. פירוש המשניות לרמב"ם, מהדורת הרב י" קפאח, תמיד פ"ד מ"א, עמ' רעת.

בעבודה זרה תיקנו שבמקדש הכל יהיה כשאחוריהם לשמש. נראה שהפרסים רמזו בציור של שושן הבירה בשער המזרחי גם לעבודה זרה המיוחדת להם. הפרסים עבדו לאש (שבת כא, ע"ב ע"י. רש"י ד"ה הסכנה). השמש היא כדור אש והזריחה מזכירה את האש. בכך רמזו לישראל שהם לא רק בעלי הבית על א"י אלא גם על אמונתם ודתם.

סיכום

מקדש כזה אינו המקדש האידאלי ויש בו חיסרון. עולי בבל ידעו זאת ולכן שמחתם בעת חנוכת הבית השני הייתה מאופקת. מסיבה זו קיצר הכתוב ושתק בתיאור חנוכת הבית. קיצור זה הוא ביטוי למצב ולמציאות שהיו בזמן חנוכת בית שני. לכן רק בזמן מלכות החשמונאים כשהמלכות הייתה של ישראל והקרבנות שהוקרבו היו מכספי ישראל, אז הייתה חנוכת הבית האמיתית והמקדש בא לידי ביטוי במצבו האידאלי והנורמלי.

החיסרון שישראל משועבדים לפרס הוסר בימי מלכות החשמונאים. אך החיסרון שהבית נבנה על ידי נכרים ובמימונם, והחיסרון שלא עלו כולם - נשאר! וזו הייתה דרגתו של המקדש במשך כל תקופת בית שני.